

יוסף, דינה והנחשים

דני עובדיה

לעילוי נשמת סבי שלום בן רחל ז"ל
דניאל בן גוהר ורעיתו נעימה בת מסעודה ז"ל
ציוני מרדכי, ושמעון לוין ז"ל

ראשי פרקים:

- א. אישיות נצחית
- ב. הבן שהוא בת
- ג. יוסף דינה ועשיו
- ד. אסנת
- ה. יוסף והנחשים
- ו. דינה והנחשים
- ז. הפגישה הכפולה

א. אישיות נצחית

עשרים ושנים השנים בהן חיה משפחת יעקב בצער ובכאב מסתימות בשמחה לאחר הגילוי כי האח יוסף חי. עשרים ושנים בהן חי יעקב בצער ובאבל קשה. עשרים ושנים בהן חיו האחים - אחי יוסף, בתחושת השקר והכאב כי מכרו את אחיהם הקטן.

עשרים ושנים שנים אלו הגיעו לקיצם ומשפחת יעקב יורדת "כגוף אחד" למצרים, ירידה שתכליתה כפולה - פגישה עם יוסף וישיבה בארץ מצרים עד תום הרעב בארץ כנען. בשונה מהירידות הקודמות למצרים בהם ירדו כל פעם רק חלק וחלק נשארו, הפעם כולם יורדים, הפעם שום בן, נכד או ניין אינו נשאר בארץ. הכתוב יתאר ירידה זו על פני עשרים ושלושה פסוקים¹ ואף ירחיב ויספר על כל אחד מהשבטים מהו אילן היוחסין שלו. בתיאור אילן היוחסין יתוארו אך ורק הבנים מלבד שתי בנות: דינה² ושרח בת אשר³, אך בשונה משרח שתכתב בתוך המשפחה ביחד עם כולם, שמה של דינה יראה כתוספת למשפחה לאה: שרח:

1. ברי' מו' ה-כח.

2. שם, טו.

3. שם, יח.

"ובני אשר ימנה וישוה וישוי ובריעה ושרח אחתם ובני בריעה חבר ומלכיאלי".

דינה:

"אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפדן ארם ואת דינה בתו כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש".

מדוע דינה נכתבת כתוספת לרשימת השמות, כמעין נספח? מדוע הכתוב אינו מציין מי היו ילדי דינה? מה החשיבות שמוצא הכתוב לציין כי גם דינה יורדת והרי אין אנו פוגשים אותה כלל במצרים כמי שעשתה משהו? אמנם גם האחים לא יתוארו באופן מיוחד, אך הכתוב אינו נוהג להזכיר שמות של נשים אלא אם כן יש להן חשיבות בפרשיה שמתרחשת!

דמותה של דינה מופיעה בתנ"ך פעמיים (רק בספר בראשית) הפעם הראשונה בזמן לידתה⁵, והפעם השניה בסיפור האונס ע"י שכם בן חמור⁶.

עם זאת לא נשמע ואפילו מילה אחת היוצאת מפי דינה גם כאשר תאנס ע"י שכם בן חמור הכתוב לא יתאר את תחושתה, תגובתה וכו'. פרט מאוד תמוה בהתחשב בכך ששם של אדם המוזכר בתנ"ך פירושו ששמו נשאר לנצח, מכיוון שהתנ"ך הינו הספר המלווה את עם ישראל לאורך כל הדורות. כל אדם ששמו מצוי בתנ"ך הופך להיות "אדם נצחי" - אדם שעמו יפגש כל קורא בכל דור ודור, וע"כ חובה עלינו לברר בכל פעם שקוראים אנו על דמות מסוימת מי היתה אותה דמות? מהי מסמלת? מהי מהותה? התשובות לשאלות אלו יתנו בידנו את התשובה מדוע הפכה הדמות לאישיות נצחית.

דינה כפי שציינו לעיל היא הבת היחידה המוזכרת מבין כל בנות יעקב⁷, אע"פ שהיו בנות נוספות ליעקב⁸, מדוע, מה דינה מסמלת שכה חשוב לזכור כי היתה בת יעקב, הבת שיוורדת למצרים?

ב. הבן שהוא בת

לידתה של דינה סימלה את האחוה בין האחיות רחל ולאה או במילים אחרות לידתה של דינה היתה "התשלום" של רחל מצד לאה. רחל שמסרה את סימניה

4. אומנם גם על שרח בת אשר לא נאמר בכתוב כי עשתה משהו. התשובה לשאלה מדוע שמה מצורף לרשימת שמות בני יעקב מצריכה עיון בפני עצמו וע"כ לא נאריך בשאלה זו.

5. שם, ל' כא.

6. שם, לד א-לא.

7. ע"פ פירוש רש"י לבראשית לז', לה "ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו" מפרש רש"י "וכל בנותיו ר' יהודה אומר אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט ונשאום".

8. רש"י בר' לה, יז.

לאחותה לאה בליל החתונה בו החליף אביה, לבן, בינה לבין לאה, עשתה זאת ע"מ לא לבייש את אחותה, זוכה ליחס דומה בזמן לידת דינה, נסביר את הדברים: "ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה"⁹. שואלת הגמ':

"היתה אשתו מעוברת ואמר יהי רצון שתלד כו' הרי זו תפלת שוא. ולא מהני רחמי? מתיב רב יוסף: ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה, מאי ואחר? אמר רב: לאחר שדנה לאה דין בעצמה ואמרה: שנים עשר שבטים עתידין לצאת מייעקב, ששה יצאו ממנו, וארבעה מן השפחות - הרי עשרה, אם זה זכר - לא תהא אחותי רחל כאחת השפחות! מיד נהפכה לבת, שנאמר ותקרא את שמה דינה"¹⁰.

לאה מתפללת ומבקשת כי תלד בת ולא בן ע"מ שרחל לא תהיה פחותה מהשפחות ובכך תתבזה רחל, בעקבות תפילה זו הופכת דינה מבן לבת. תרגום יונתן בן עוזיאל אף הוא מתרגם ע"פ דברי רב יוסף, אך בשונה מדברי הגמ' מוסיף וכותב: "ונשמע לפני ה' תפילתה של לאה ונתחלפו העוברים במעיהם והיה ניתן יוסף במעיה של רחל ודינה במעיה של לאה"¹¹.

תוספת זו כי העוברים התחלפו - ויוסף הועבר לרחל ודינה ללאה היא כה מהותית, לולא חלופה זו יתכן וכל סיפור יוסף ואחיו היה נמנע מאתנו והיה מתרחש בצורה שונה. יתכן ומכיוון שיוסף היה בנה של לאה אזי שמעון ויהודה היו רואים בו כאח לכל דבר ולכן לא היו מוכרים אותו כי אם גוערים בו בלבד כשם שגער יעקב ביוסף ואז עשרים ושתים השנים של כאב, צער ואבל במשפחת יעקב היו משתנות לעשרים ושתים שניים של שמחה.

האם חלופה זו בין דינה ליוסף יש לה משמעות לעתיד? האם בעקבות חלופה זו נמצא קשר מיוחד בין יוסף לדינה, קשר שלא מצוי באף אחד מן השבטים?

ג. יוסף דינה ועשיו

ידוע כי יוסף הינו שטנו של עשיו, הוא הבן היחיד שיכול להתמודד כנגד עשיו¹². הפגישה עם עשיו לאחר יציאת יעקב מבית לבן מתוארת בהכנות רבות. יעקב שולח

9. ברי' ל', כא.

10. בבלי ברכות דף ס ע"א.

11. תרגום יונתן בן עוזיאל, ברי' ל', כא.

12. המדרש אומר (בי"ר עג, ז) "משנולד שטנו של עשיו, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשיו לקש... משנולד יוסף בטח יעקב בהקב"ה ורצה לשוב".

וכן במסכת ב"ב ככג ע"ב: "ראה יעקב אבינו שאין זרעו של עשיו נמסר אלא ביד זרעו של יוסף שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף וכו'".

יוסף הוא שטנו של עשיו, יוסף ועשיו שניהם עוברים שלושה אירועים דומים ומתוך דמיון זה הבינו חז"ל כי יוסף הוא שטנו של עשיו.

1. יוסף נוטל את הבכורה מראובן, ומעשו ניטלת הבכורה ע"י יעקב.

2. יעקב לאורך כל חייו משביע שני אנשים 1. יוסף כי יעלה את עצמותיו לארץ לאחר שימות "שים נא ירך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת ואל תקברני במצרים... ויאמר **השבעה לי וישבע לו**" (לז' כח-לא). 2. עשיו כאשר מוכר עשו את הבכורה ליעקב מבקש יעקב מעשיו כי ישבע הוא לו "ויאמר יעקב **השבעה לי כיום וישבע לו** וימכור את בכורתו ליעקב" (כה', לא-לב).

כמו כן לא מצינו שבועות נוספות לאורך כל התנ"ך כולו בהן יוסף או עשיו נשבעים לאדם נוסף.

3. יוסף כל חייו חי הוא מחוץ לבית "בשדה האומות" וכך עשיו מתואר הוא במקרא כאיש

השדה, כל חייו מצוי הוא בשדה.

יוסף נולד בסוף גלות חרן. 22 שנה היה מצוי יעקב בחרן אצל לבן, יעקב הגיע ללבן בשביל למצוא אישה אך משום מה משימה זו ארכה 22 שנה, בהן היה צריך להתמודד פיזית ורוחנית מול לבן הרשע. לא פעם עולה השאלה מדוע חיכה יעקב זמן כה רב בחרן ולא חוזר הוא אל בית אביו עד אשר מצריך הוא את השכינה להתגלות אליו ולומר לו "עתה קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך" (לא, יג)?

התשובה לכך היא אחת. יעקב מנסה לדחות את הפגישה עם עשיו כמה שניתן, יעקב יודע כי ברגע שיצא הוא מבית לבן עשיו מיד יגיע ויהרגהו על גניבת הבכורה והברכות.

הפעולה הראשונה אותה עושה יעקב מרגע הפרידה מלבן באופן סופי היא: "וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשיו אחיו ארצה שער שדה אדום" (לבי' ד).

יעקב בתחילה שולח מלאכים לפניו, ומכין את עצמו לפגישה עם עשיו, וכן יעקב הוא זה שמבשר לעשיו כי הוא עזב את בית לבן מתוך רצון לשדר לעשיו כי בא הוא לקראתו לשלום.

ברור כי משפחת יעקב - הילדים והנשים - ידעו סיפור זה ואף הם הבינו כי האדם הראשון מולו יתמודדו ביציאתם יהיה עשיו. מתוך כך מחכה יעקב ללידתו של יוסף. "ותאמר אסף א-להים את חרפתי ותקרא שמו יוסף לאמר יוסף ה' לי בן אחר, ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני ואלכה אל מקומי ולארצי, תנה את נשי ואת ילדי אשר עבדתי אותך בהן ואלכה כי אתה ידעת את עבודתי אשר עבדתך" (לי, כג-כו).

לידתו של יוסף נותנת את הסימן ליעקב כי ניתן לצאת לדרך, לשוב בחזרה אל בית אבא. יוסף הוא שטנו של עשיו, שניהם עוברים אירועים דומים אך בהבדל אחד ומהותי. עשיו שכל חייו סובבים סביב תאוות החומר וגסות הרוח הופכים את עשיו להיות "איש הרגע" האיש שרואה אך ורק את המציאות הקיימת ופועל על פיה, אינו מנסה לחזור לתוך תוכן ומהות העניינים ולכן אינו חש כל בעיה למכור את הבכורה בשביל ניד עדשים, ואף לבזז לה "ויאכל וישת ויקם וילך ויבז עשו את הבכורה" (כו, לד).

יוסף בניגוד לעשיו אף הוא היה חי מחוץ לבית "בשדה האומות" והחשש הגדול היה כי יוסף יתנתק ממורשת האבות ויהיה כעשיו הרואה את הכל על הצד החיצוני שלו. יוסף הוכיח לאורך כל תלואותיו

מנחה לפני עשיו, הוא מתכוון למלחמה, הוא חוצה את משפחתו לשניים וכו'. אך ישנה הכנה נוספת שאינה נכתבת במפורש, אלא על דרך הרמז:

"ויקם בלילה הוא ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחתיו ואת אחד עשר ילדיו ויעבר את מעבר יבק"¹³.

מפרש רש"י בשם המדרש:

"ואת אחד עשר ילדיו - ודינה היכן היתה, נתנה בתיבה ונעל בפניה שלא יתן בה עשו עיניו, ולכך נענש יעקב שמנעה מאחיו שמא תחזירנו למוטב, ונפלה ביד שכם".

מדברי המדרש נלמד כי בכוחה של דינה להשיב את עשו בתשובה, עשו שהיה רשע שברשעים יכולת התיקון שלו מצויה בדינה. מדרש זה מאיר לנו נקודה ראשונית ומאיר את דמותה של דינה, לדינה יש כח רוחני כה גבוה עד כדי להשיב את עשו בתשובה. כמו כן דרך מדרש זה עולה השוואה נפלאה בין יוסף לדינה, לשניהם יש את היכולת להתמודד עם עשיו. רק שיוסף כן התמודד מול עשו ודינה הוסתרה ע"י יעקב.

ד. אסנת

עונשו של יעקב בעקבות הסתרת דינה היה אונס דינה ביד שכם בן חמור. דינה נבעלת באונס ברוטלי, ובעקבות אונס זה נולדת אסנת. כיצד מצליח שכם בן חמור לפתות את דינה ולאונסה, והרי כפי שהסקנו לעיל לדינה היה מעמד רוחני גבוה? מסביר מדרש פרקי ר"א:

"שהיתה בתו של יעקב יושבת אוהלים, ולא היתה יוצאה לחוץ מה עשה שכם בן חמור הביא נערות משחקות חוצה לו מתופפות ויצאה דינה

כי נשאר נאמן למורשת האבות, יוסף לאורך כל פרשת המכירה ע"י אחיו ועד הרגע שהוא עומד מול פרעה אינו אומר שום דבר מלבד המשפט "את הא-להים אני ירא". משפט זה מראה כי יוסף הבין כי כל מה שמתרחש נעשה ע"י השגחה משמים וע"כ אינו מתייאש ולו לרגע ואינו מתבולל בתוך העמים גם כאשר הופך הוא למשנה למלך במצרים.

יוסף רואה את התוכן והמהות בכל אירוע שמתרחש.

מתוך כך מובן מדוע מחכה יעקב ללידת יוסף ורק כך חש בטוח כי יש אפשרות לפגוש את עשיו. יוסף הוא התשובה לדרך עשו, כל החיצוניות בה חי עשיו מקבלת משמעות רוחנית ע"י יוסף, כל אשר עובר עשיו עובר יעקב אך עם עומק ומהות רוחנית הבאה מן השמים.

הבן היחיד שיעמוד מול עשיו יהיה יוסף, כאשר כולם נגשים להשתחוות לעשיו האמהות נגשות בראש ואח"כ הילדים מלבד רחל ויוסף, יוסף ניגש ואח"כ רחל "ותגשנה השפחות הנה וילדהן ותשתחוו, ותגש גם לאה וילדיה וישתחוו ואחר ניגש יוסף ורחל וישתחוו" (לג' ו-ז).

13. בר' לבי, כג.

לראות בבנות הארץ המשחקות ושללה ושכב עמה והרתה וילדה את אסנת, ואמרו בני ישראל להורגה (משום) שעכשו יאמרו בכל הארץ שיש בית זנות באהלי יעקב, הביא שרץ של זהב שם הקדש כתוב בו ותלה על צוארה ושלחה והלכה, והכל צפוי לפני הקב"ה וירד מיכאל המלאך והורידה למצרים לבית פוטיפרע, שהיתה אסנת ראויה ליוסף לאשה, והיתה אשתו של פוטיפרע עקרה וגדלה עמה כבת, וכשירד יוסף למצרים לקחה לו לאשה, שני ויתן לו את אסנת בת פוטיפרע¹⁴.

המדרש פותח קודם כל בתיאור דינה "ומעניק" לה את הביטוי "יושבת אוהלים". ביטוי זה מצינו אותו אצל אדם נוסף, יעקב - אביה של דינה: "ויהי עשו איש יודע ציד איש שדה ויעקב איש תם יושב אוהלים"¹⁵. פסוק זה מתאר את תכונתם של עשו ויעקב, יעקב הוא איש האוהל ועשו הוא איש השדה. נוכל לומר כי דינה יורשת מאביה את "תכונות האוהל", התכונות המבטאות ישיבה בתוך עולמה של תורה, וע"כ דינה אינה יוצאת מחוץ לאוהל להתרועע עם בנות הארץ. שכם שהבין זאת היטב עושה כל שניתן לעשות ע"מ שדינה תצא מחוץ לאוהל וזאת ע"מ לאונסה. משום שהבין כי ללוא הפיתוי דינה לא תצא. אך יש לברר מדוע רצה שכם לאונס את דינה? מה מצא בדינה בת יעקב שלא מצא באשה אחרת מבנות המקום?¹⁶ לידתה של אסנת¹⁷ בעקבות האונס נתפסת בעיני משפחת יעקב כחרפה "עכשו יאמרו בכל הארץ שיש בית זנות באוהלי יעקב", וע"כ מוכנים הם להרוג את אסנת. יעקב הוא האדם היחיד המתנגד למוות זה, יעקב מבין כי אע"פ שאסנת נולדה בעקבות אונס, עדין היא באה מכוחה של דינה, יש בה מעין קדושה שדבוקה בדינה, ובדינה מצוי כמעין כוחה של לאה. וע"כ יעקב תולה בצוארה שרשרת ובתוכה כתוב שם ה', שאמור לשמור ולהגן על אסנת, שאם לא כן מה ראה יעקב להגן על אסנת? האם הידיעה כי באוהליו יש זנות לא הטרידה אותו?

אסנת ביתה של דינה מורדת מצרימה ושם נישאת ליוסף, האם הדבר מתרחש במקרה, האם נוכל לטעון כי שוב מוצאים אנו קשר בין יוסף לדינה וזהו קשר מקרי?

14. פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק לז.

15. בר' כה', כז.

16. נענה של שאלה זו בהמשך דברנו.

17. יש מקום לשאול מהיכן בכלל ידוע כי דינה התעברה וילדה את אסנת? הרד"ל מפרש את פרקי ר"א וטוען כי ניתן ללמוד מהפסוקים כי דינה התעברה וילדה את אסנת "דדרשינן מהכתוב 'ואת חמור ואת שכם בנו הרגו... ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו' דמבית שכם מיותר? (משום שידוע כי דינה היתה מצויה שם) אלא, לרמוז שלקחו אותה ועמה דבר מבית (ומשפחת שכם) דהינו שכבר נתעברה משכם"

קשר זה בין יוסף לדינה הינו הקשר השלישי¹⁸ אותו מצאנו. מוסיף וכותב מדרש פרקי ר"א כי האחים אף הבינו כי דינה מיועדת ליוסף:

"ר"א אומר מז' חודשים ילדה לאה את בניה ולשבע שנים נולדו ליעקב יא' שבטים ובת אחת וכולן נולדו וזיווגן עמם, חוץ מיוסף שלא נולד זוגו עמו שהיתה אסנת בת דינה ראויה לו לאשה. וחוף מדינה שלא נולד זוגה עמה"¹⁹.

מפרש הרד"ל:

"כשנולד יוסף חשבו שישא את דינה שנולדה כבר לזווג המוכנת לו"²⁰.

מה היא מהות הקשר בין יוסף לדינה? מה הביא את חז"ל לקשור בין יוסף לדינה עוד בשעה שהיו ברחם אמם? ע"מ שנוכל לענות על שאלה זו עלינו לתור אחר דמותו של יוסף ביחס לדינה, יש למצוא חלק המאפיין את יוסף שמצוי אף בדינה. ולכשנמצא חלק זה תהיה בידנו היכולת להבין קשר זה ואף להבין מה מסמלת דמותה של דינה שזכתה להיות הבת היחידה עם "אישיות נצחית".

ה. יוסף והנחשים

הבן האחד-עשר של יעקב קרוי בשם יוסף, וכאשר הוא נולד מיד יוצאת רחל בהכרזה כי חרפתה נאספה:

"ויזכר אלהים את רחל וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה, ותהר ותלד בן ותאמר **אסף אלהים את חרפתי**, ותקרא את שמו יוסף לאמר יוסף ה' לי בן אחר"²¹.

כותב המדרש כי החרפה שממנה חששה רחל היתה חרפת העורלה:

"כיוון שילדה לאה ליעקב היתה רחל מצירה, לומר שמא יטלנה עשו מאחר שלא הולדתי בן, וכיוון שילדה ליוסף אמרה 'אסף אלוקים את חרפתי' (ברי' ל', כג), **ואין חרפה אלא עורלה**, שנאמר 'כי חרפה היא לנו' (ברי' לד', יד)"²².

18. **קשר 1** - דינה ויוסף מתחלפים בלידתם. **קשר 2** - דינה ויוסף מצויה בידם היכולת להתמודד מול

עשו. **קשר 3** - ביתה של דינה נישאת ליוסף במצרים.

19. פרקי ר"א (היגר) - "חורב" פרק לו.

20. הרד"ל - מפרש את מדרש פרקי ר"א.

21. ברי' ל' כב - כד.

22. תנחומא ישן ויצא כ.

יוסף הוא "סמל" אסיפת החרפה היא העורלה, רחל חוששת כי עשיו הערל ישא אותה²³, אך מכיוון שרחל מולידה את יוסף "גזירה זו מתבטלת", המדרש לומד שחרפה היא "עורלה" מתוך מעשי דינה שנאמר "כי חרפה היא לנו". (גם כאן שוב פעם מוצאים קשר בין דינה ליוסף). כשנעמיק במדרש זה נגלה כי קשר זה אינו קשר עקיף, רחל חוששת שמא עשיו יטלנה אך מכיוון שיוסף נולד התבטלה הגזירה. אך יש לזכור כי אמנם יוסף נולד אך לכתחילה מי שהיה צריך להיולד היתה זו **דינה**, דינה שהיתה ראויה לעשיו. לו יתואר שתפילתה של לאה לא היתה מתקבלת ורחל היתה יולדת את דינה, את מי היה נושא עשו לאשה האם את דינה או את רחל?²⁴

רש"י מתאר את יוסף במצרים פעמיים "כסמל עורלת הברית":

פעם ראשונה - בזמן הרעב במצרים:

"ותרעב כל ארץ מצרים ויצעק העם אל פרעה לחם ויאמר פרעה לכל מצרים לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו"²⁵.

רש"י:

"ותרעב כל ארץ מצרים - שהרקיבה תבואתם שאצרו חוץ משל יוסף: אשר יאמר לכם תעשו - **לפי שהיה יוסף אומר להם שימולו**, וכשבאו אצל פרעה ואומרים כך הוא אומר לנו, אמר להם למה לא צברתם בר, והלא הכריז לכם ששני הרעב באים, אמרו לו אספנו הרבה והרקיבה, אמר להם אם כן כל אשר יאמר לכם תעשו, הרי גזר על התבואה והרקיבה, מה אם יגזור עלינו ונמות".

פעם שניה - בשעה שמתגלה לאחים:

"ויאמר יוסף אל אחיו גשו נא אלי ויגשו ויאמר אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אתי מצרימה"²⁶.

רש"י:

"גשו נא אלי - ראה אותם נסוגים לאחוריהם, אמר עכשיו אחי נכלמים, קרא להם בלשון רכה ותחנונים, **והראה להם שהוא מהול**".

23. "ר' אומי' יצחק מל את יעקב ואת עשו, ועשו מאס ברית מילה כשם שמאס בבכורה (וע"כ נחשב עשיו ערל), שני ויבז עשו את הבכורה, ויעקב דבק בברית מילה ומל את בניו ואת בני בניו" (פרקי דרבי אליעזר [היגר] - "חורב" פרק כח).

24. ע"פ הסברה נוכל לומר כי עשו היה נושא את דינה ולא את רחל, משום שרחל הפכה להיות לאם ברגע שדינה נולדה. ויש עוד מקום לדון בשאלה זו.

25. בר' מא', נה.

26. בר' מה', ד.

ההתמודדות המתמדת של יוסף במצרים סובבת כולה סביב מהותו - "סמל הברית והעורלה". העורלה שהיא החרפה מסמלת את החיבור בין האדם לאלוקיו, אדם ערל הוא אדם שמנותק.

חז"ל משייכים את העורלה לנחש הקדמוני שהטיל זוהמה בחווה, עונשו של הנחש היה אכילת עפר, נשאלה השאלה וכי זה עונש? והרי עפר מצוי בכל מקום ולכן עונש זה נחשב כתועלת - הנחש לא יצטרך לעמול קשה בשביל מזונותיו? מסביר השם משמואל:

"כל הנבראים יש להם חיבור בהשי"ת באמצעות המזונות... אבל לנחש ניתנו מזונותיו בכל מקום שהוא, כי העפר מוכן הוא, כדי שלא יהיה לו עוד חיבור, והקללה היא סילוק החיבור וכן היא מהותו לעולם שנאמר והנחש עפר לחמו' (ישעיה סה', כה)... העורלה היא חלק הנחש... הגורם לאדם להפרידו משורשו ולסלק את החיבור... וע"כ אין בו עוד התחדשות וחיות קדושה... וע"כ יוסף היה שורש שמירת הברית, (ו)היה גם שורש ההתחדשות והחיות, ושמו מורה גם על (ה)התחדשות שנאמר 'יוסף ה' לי בן אחר', והוא נקרא חי שנאמר 'רב עוד יוסף בני חי (בר' מה) וכן 'כי עודך חי (שם, מו)"²⁷.

הנחש הוא סמל ההתנתקות של האדם מבוראו, סמל זה ניתן לנחש בעקבות חטא אדם הראשון שם פיתה הנחש את חוה וניסה לנתק את הקשר בין האדם לבוראו. בעקבות חטא זה קיבל הנחש את העונש "על גחונך תלך ועפר תאכל כל ימי חיידך"²⁸. עונש זה גרם כי מזונותיו של הנחש ימצאו בכל מקום מימלא לא יצטרך "להתפלל" או לבקש את מזונותיו מן הקב"ה. הנחש בעונש זה מתנתק מן הבורא כשם שרצה לנתק בין האדם לבוראו, עונשו הוא בגדר מידה כנגד מידה. חז"ל מסבירים כי הנחש הטיל עורלה בחוה כחלק מרצונו לבטל את התחברותה עם הקב"ה. עורלה פירושה "חוסר התחדשות וקדושה".

כנגד הנחש וסימלו "ההתנתקות" ניצב יוסף שסימלו הוא אסיפת העורלה שגורמת להתחדשות, חיות ולשמירת הברית וע"כ נקרא יוסף בשם זה המבטא את תכונתו, 'יוסף ה' לי בן אחר', והוא נקרא חי שנאמר 'רב עוד יוסף בני חי (בר' מה) וכן 'כי עודך חי (שם, מו)".

ממשיך ומסביר השם משמואל כי יוסף במצרים מולך תחת שלטונו של פרעה הנקרא "נחש":

"והנה פרעה נקרא נחש, ולכך נהפך המטה לנחש כנגד פרעה שנקרא נחש, וכן ירמיהו מכנה את פרעה בשם חפרע (ירמיהו מד', ל), שהוא

27. שם משמואל פרשת שמות עמ' לו.

28. בר' ג', יד.

בגימטריא נחש. ובאמת שמשונה מהות ארץ מצרים משאר ארצות כעניין שינוי של נחש משאר בע"ח, שהוא מסולק החיבור ע"י מזונותיו, וכן ארץ מצרים אינה שותה מי גשמים הבאים מלמעלה ויש בהם כח מים עליונים, אלא הנילוס עולה ומשקה אותה אם כן אין בה חיבור בהקב"ה כמו שאר הארצות"²⁹.

אם בתחילה מצאנו את יוסף מתמודד כנגד עשו אך לא באופן ממש³⁰, במצרים מתמודד יוסף יום אחר יום בפועל עם פרעה "הנחש". הוא צריך לחיות בתוך ארץ שהגשם לא יורד בה כלומר אין חיבור בין שמים לארץ "התנתקות", הוא מתמודד עם מלך שרואה את עצמו כאלוהים ואין עוד אחר מלבדו³¹. לו יצויר כי אם היה מצוי אדם אחר במצרים בודאי לא היה מצליח להתמודד כנגד מאפני מצרים. רק יוסף הנקרא ע"ש אסיפת החרפה היא העורלה מצליח לשרוד במצרים ולהקרא "איש עברי"³². יוסף הוא האדם היחיד שיהיה מסוגל לגרום לפרעה תוך זמן קצר להאמין בהקב"ה "ויאמר פרעה אל עבדיך הנמצא איש כזה אשר רוח אלוקים בו"³³ וכל זאת בשעה שפרעה מכונה בשם "נחש". יוסף מקדש שם שמים ומראה לעולם כיצד ניתן לראות את שם ה' מצוי בכל דבר כי הוא סמל שורש הברית. שורש הברית מקבל ביטוי נוסף אצל יוסף עם ביתה של דינה ביחס של אסיפת חרפה. דינה שנבעלה ע"י שכס בן חמור הערל שאף הוא נחש³⁴, כתוצאה מכך נולדת אסנת. אסנת המסמלת את החרפה (ממנה חשו בני יעקב), וחרפה זו אוסף יוסף.

1. דינה והנחשים

מהותה של דינה כמהותו של יוסף אסיפת חרפה - עורלה, בכוחה של דינה להשיב את עשיו שהיה רשע וערל בתשובה, אך מכיוון שמנעה יעקב מעשיו נבעלה לערל אחר, הוא שכס בן חמור המכונה בשם "הנחש" כפי שכותב המדרש³⁵:
 "ובא אל הבית וסמך ידו אל הקיר ונשכו נחש"³⁶, וכשבא יעקב לארץ אחוזתו שבארץ כנען נשכו הנחש, ואי זה הוא הנחש זה שכס בן חמור".

29. שם.

30. משום שבסופו של דבר בין יוסף לעשו לא היתה שום התמודדות ממשית ואף לא דו שיח כי אם עמידה בלבד.

31. רש"י שמות ז', טו "הנה יוצא המימה לנקביו שהיה עושה עצמו אלוה ואומר שאינו צריך לנקביו ומשכים ויוצא לנילוס ועושה שם צרכיו".

32. ברי' לט', יד.

33. שם, מא', לח.

34. נסביר את דברנו בפיסקה הבאה "דינה והנחשים".

35. פרקי ר"א פרק לו.

וכן מצינו במדרש נוסף:

"ופורץ גדר ישכנו נחש זו דינה, כשהיו אביה ואחיה יושבין בבית המדרש יצאה לראות בבנות הארץ, גרמה לעצמה שיבא עליה שכם בן חמור החוי שנקרא נחש ונשך אותה, דכתיב (בראשית ל"ד) וירא אותה שכם בן חמור"³⁷.

מדוע שכם מכונה בשם נחש? האם רק משום ששמו "החוי" בשפה הארמית פירושו נחש? האם היחס בין שכם בן חמור לכינוי נחש הוא קשר מילולי בלבד או שמא תכונותיו ומהותו של שכם מבטאת את מהותו של הנחש כפי שראינו לעיל את הקשר בין פרעה מלך מצרים לנחש?

הרב חיים וויטאל³⁸ מסביר כי בעקבות חטא אדה"ר נוצרו בעולם קליפות שהם מעין מסכים החוסמים את אור ה' מלהתגלות בעולם משום שהם מערבבים את הטוב ואת הרע ביחד, ועל מנת שאור ה' יתגלה יש צורך להסיר קליפות אלו. קודם שנמשיך נברר מה פירוש המושג קליפה?

"הקליפה אינה רק כינוי אלא משל ליחס בין טוב ורע. הפרי מוקף בקליפה, הפרי הוא הטוב, והנרצה והקליפה המקיפה אותו תפקידה רק להגן עחיו. הקליפה עצמה היא בלתי נאכלת, ובשלב מסוים, כאשר הפרי מגיע לבשלות, הקליפה היא מכשול, ותכליתה אז שישברו אותה, שהיא לא תהיה"³⁹.

קליפות אלו קיבלו ביטוי ביחוד אצל האבות בהם הטוב והרע התערבב. הביטוי לערבוב זה היה בלידת הבנים. לאברהם היו שני בנים יצחק וישמעאל אזי ישמעאל נחשב "הקליפה" משום שהוא הבן "הרע" ביחס ליצחק. ברגע שישמעאל "התנתק" מאברהם אזי יכול היה אברהם להפיץ את אור ה' בצורה בהירה וזכה יותר. וכן היה הדבר אצל יצחק ממנו יצאו יעקב ועשו, יעקב היה ממשיך הדרך ועשו היה "הקליפה".

לאחר שהבנו כי הקליפה היא מעין חסימה העוצרת את אור ה' מלהתגלות בצורה מלאה נוכל לומר כי הקליפה אינה רק בגדר דבר שלילי כי לא פעם היא עוזרת לנו להבחין באור בצורה שלמה נמשיל את דברנו במשל אדם הרוצה להסתכל בשמש אין לו כל אפשרות לעשות זאת באופן ישיר משום שהסתכלות באופן ישיר יכולה לפגום בעיניו ולכן ע"מ שיוכל להסתכל הוא משתמש במכשיר שמכהה את האור וכך יש לו אפשרות להביט בבטחה. כך היא גם הקליפה, היא עוזרת לנו

36. עמוס ה', יט', ד.

37. קהלת רבה (וילנא) פרשה י, אות ח.

38. שער הגילגולים חלק ב' עמוד ז.

39. הרב שטיינזלץ, ביאור תניא חלק א' עמ' 57.

לראות בצורה טובה יותר האור האלוקי מבלי להפגע⁴⁰. אך עדין יש לזכור כי כל קליפה נוצרה בעקבות הנחש.

הרב חיים וויטאל מסביר עוד, כי בתחילה לאה אמנו היתה ראויה להיות אשת אדם הראשון אך בגלל קדושתה הגדולה לא היה אפשר להעניקה לאדה"ר וע"כ חוה ניתנה לאדה"ר "כמעין קליפתה" של לאה". בסופו של דבר לאה ניתנה ליעקב אבינו שעליו נאמר "שופריה דיעקב כמעין שופריה דאדם הראשון" זיו פניו של יעקב היה דומה לזיו פניו של אדה"ר.

לענייננו לאה מצויה בדרגה הרוחנית הגבוה ביותר שאשה יכולה להיות עלי אדמות. אך למרות זאת שהוסרה ממנה הקליפה עדין נותר בה קליפה נוספת שהיתה צריכה להתברר. קליפה זו היתה דינה ביתה. אך למרות שדינה היא "קליפתה של לאה" עדין מצויה בה דרגה רוחנית גבוהה היא "יושבת אוהלים" – יושבת בתוך עולמה של תורה וקדושה כשם שאביה יעקב ישב⁴¹.

סיפור אונס דינה פותח במילים "ותצא דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב"⁴² לשם מה יש צורך להזכיר לנו כי דינה היא ביתה של לאה אשר נולדה ליעקב? האם לאה ילדה בת נוספת ליעקב? ואילו בסוף נאמר על שכם בן חמור: "ותדבק נפשו בדינה בת יעקב"⁴³ מדוע בסוף האונס היא קרויה בת יעקב ולא בת לאה?

"וכאשר היתה יצאנית - בסוד "ותצא דינה" כי אולי היתה נשארת בקדושה לא היה יכול הנחש להידבק בה. אך אחר צאתה אל מקום הקליפות אשר זה סוד אומרו לראות בבנות הארץ אז הנחש נשכה והוא סוד שכם בן חמור החיוי שהוא נחש גם נקרא חוי ע"ש שבא מחוה הראשונה ובכוחה היה יכול לקחתה ועל ידי זה נתבק נפשו בדינה בת יעקב כי מתחילה היו דבוקים הקליפה הזאת עם הקדושה"⁴⁴.

דינה היתה "יצאנית - בסוד" כלומר דינה נחשבה כפי שהסברנו לעיל קליפתה של לאה אך למרות זאת היה בה קדושה, ברגע שדינה יצאה אל מקום הקליפות, אל מקום שחלק מנפשה קשור בו "היתה יצאנית - בסוד ותצא דינה". אזי הגיעה קליפה נוספת שהוא שכם בן חמור שידוע שהיה ערל, קליפה שנוצרה בעקבות חטא אדה"ר שם הטיל הנחש בחוה עורלה. לו יצויר היה שדינה לא היתה מתקרבת לשכם, לא היתה יוצאת אליו אזי לא היה מתרחש כל סיפור האונס. שכם חש זאת

40. ולכן יש מקום לדון על דמותם של עשו וישמעאל כיצד דרכם "הקליפה" אנו מבחינים באור שמצוי ביצחק ויעקב.

41. ראה דברנו לעיל פסקה ד "אסנת".

42. בר' לד', א.

43. שם, שם, ג.

44. ר' חיים ויטל, שער הגלגולים עמ' ז.

בשורש נשמתו, הוא חש כי מצד אחד בדינה מצויה קליפה שהגיע מאותו מקום שהוא נוצר מאידך היה ידוע כי דינה היא בתו של יעקב, יעקב שהיה דומה לאדה"ר ומימלא מצויה בדינה קדושה כפולה קדושתה של לאה וקדושתו של יעקב. ולכן בתחילת האונס נאמר "ותצא דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב"⁴⁵ ופירוש הדבר בדינה מצוי כוח של לאה וכוח של יעקב, כח הטומאה וכח הקדושה. ובסוף האונס נאמר "ותדבק נפשו בדינה בת יעקב" הנפש שלו "הקליפה" נדבקה בחלק הקליפתי בנפשה של דינה. כמעין חטא אדה"ר עם חוה וע"כ הזכיר הכתוב כי דינה היא ביתו של יעקב לומר לנו שהקליפה היא מלאה וע"כ הצליח שכם להוציא את דינה מהקדושה ואילו הקדושה היא מיעקב. מתוך כך דינה צריכה לתמודד עם "הנחש" שכם בן חמור, הקשר אליו הוא קשר נשמתי ולכן הבת הנולדת משם "אסנת" היא בגדר חרפה, האחים רוצים להרוג אותה משום שאונס זה מחזיר אותנו בחזרה לחטא הקדמוני. מרגע זה שיעקב משלח את אסנת עם שם ה' המצוי בשרשרת שבצוארה כמעין קמיע, מחכים אנו כי אסנת תיפגש עם הדוד יוסף היודע כיצד יש להתמודד עם "נחשים", כיצד מצליחים להסיר את החרפה שהנחש מנסה להטיל.

ז. הפגישה הכפולה

החלופה שהתנהלה בין יוסף לדינה, הניבה תוצאות, חלופה זו לא הסתיימה בעובדה שהאמהות התחלפו, כלומר: רחל שהיתה צריכה להיות אמה של דינה הפכה להיות אמו של יוסף ולאה שהיתה צריכה להיות אמו של יוסף הפכה להיות אמה של דינה. חלופה זו גרמה כי הקשר בין הבן ובת (יוסף ודינה) יהיה קשר נפשי, קשר שיהיה חייב לבוא לידי ביטוי בחיבורם מחדש. בתחילה חשבו אחי יוסף כי דינה היא זיווגו של יוסף, אך מן השמים סובבו כי לא דינה תנשא ליוסף כי אם ביתה, ביתה שתסמל את החרפה ותגאל ע"י דודה מאסף החרפה. למצרים יורדים כל משפחת יעקב, פתחנו את דברנו כי לירידה זו תכלית כפולה הפגישה עם יוסף, והרעב שבארץ כנען. אומנם משפחת יעקב מתאחדת והשלום בבית שב, אך יש לזכור שמשפחה נוספת שוב מתאחדת משפחת דינה (עד כמה שניתן לומר זאת) - דינה וביתה אסנת שנשלחה למצרים בעקבות האונס שהתרחש בשכם הוא המקום בו נשלח יוסף לחפש את אחיו, והמקום בו יקבר כאשר ישוב עם ישראל לארץ כנען עם יהושע. אין אפשרות לרדת למצרים לפגוש ולהתאחד עם יוסף מבלי לציין כי עם כל משפחת יעקב, וכי עם כל בני לאה יורדת גם דינה הבת, הבת שמהווה את ההשלמה עם מי שהתחלפה עימו עוד בהיותה עובר במעי אמה. הבת שתתמודד עם אותם

45. ברי' לד', א.

הבעיות הרוחניות עימם התמודד אחיה יוסף. הבת שתתצרך לשאת חרפה ועם זאת להמתין כי האח "הגואל" יבוא לאסוף אותה מחרפתה ע"י שיציל את ביתה.